

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2021, 8 (2), 811-830

TOPLUMSAL DAYANIŞMAYA ZARARLARI AÇISINDAN TEKFİR DÜŞÜNCESİ VE BU DÜŞÜNCENİN GEREKÇELERİNDEN BİRİ OLAN HAKİKATİ TEMSİL İDDİASININ İMKÂNİ

The Reflections of The The İdea Of Takfir In Terms Of Its Damages To Social Solidarity And The Possibility Of The Claim To Represent The Truth, One Of The Reasons For This İdea.

Mehmet Emin GÜNEL

Dr. Ört. Üyesi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Anabilim Dalı, Türkiye, e-Mail: gun_eli@hotmail.com Orcid No: 0000-0002-5662-8492.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received:	27/10/2021
Kabul Tarihi / Accepted:	26/11/2021
Yayın Tarihi / Published:	30/12/2021
Cilt / Volume:	8
Sayı / Issue:	2
Sayfa / Pages:	811-830

Atıf / Cite as: Günel, M. Emin. "Toplumsal Dayanışmaya Zararları Açısından Tekfir Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Gerekçelerinden Biri Olan Hakikati Temsil İddiasının İmkânı" [The Reflections of The The İdea Of Takfir In Terms Of Its Damages To Social Solidarity And The Possibility Of The Claim To Represent The Truth, One Of The Reasons For This İdea]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 8/2 (2021), 811-830.

Doi No: <https://www.doi.org/10.17859/pauifd.1001171>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar/lar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar/lar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 8 (2) 2021: 811-830

TOPLUMSAL DAYANIŞMAYA ZARARLARI AÇISINDAN TEKFİR DÜŞÜNCESİ VE BU DÜŞÜNCEİN GEREKÇELERİNDEN BİRİ OLAN HAKİKATİ TEMSİL İDDİASININ İMKÂNİ*

Mehmet Emin GÜNEL**

Öz

Allah tarafından gönderilen elçilerin, toplumlarından istedikleri ilk ve en önemli eylem, Allah'ın birliği başta olmak üzere diğer inanç ilkelerine iman edilmesidir. Güvenmek, tasdik etmek anlamına gelen iman, kelimelerin çoğunluğuna göre aslen kalbi bir eylemdir. Kalbi eylemlerin varlık veya yokluğunun ispatının imkânsızlığı, kalbinde iman eyleminin varlığını iddia eden kimsenin bu iddiasının kabulünü gerekli kılmaktadır. Bir kimseyi imansızlıkla itham etmek anlamında olan tekfir ise, iman iddiasında bulunan kimselerin küfürle itham edilmesidir. Peygamberliği imkânsız görmek gibi, inkâr edeni imandan çıkaran açık eylemler dışında, tekfire gerekçe gösterilen eylemlerin kahir çoğunluğu, tespiti güç olduğu için te'vile açık zanni meselelerdir. Tekfir olgusunu besleyen anlayışlardan biri de Allah'ın istediği gibi iman ettiklerini iddia eden kimselerin hakikati temsil ettiklerine kesin olarak kani olmalarıdır. Birbirlerini tekfir eden birçok fert veya grubun, kendilerini aynı inanç ilkelerinde hakikat üzere görmesi, bu durumun açık delillerindedir. Bu durumda hakikat, ilke esaslı olmayıp fertlerle birlikte yer değiştirmektedir.

Cehaletle güçlenen samimiyetlerin daha tehlikeli hale getirdiği tekfir meselesi, toplum düzenini bozan güncel bir problem olarak varlığını sürdürmektedir. Bu sebeple, naslar açısından "hakikati temsil" ve "bir kalp eylemi olan iman hakkında kesin yargılara sahip olma" iddialarının imkân tespiti, bu söylemlerden güç alan tekfir düşüncesinin tutarsızlığına dikkat çekmek için önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İman, Tekfir, Hakikat, Toplum.

The Idea Of Takfir In Terms Of Its Damages To Social Solidarity And The Possibility Of The Claim To Represent The Truth, One Of The Reasons For This Idea.

Abstract

The first and most important action that the messengers sent by God demanded from their society is to believe especially in the unity of God and other faith principles. Faith, which means to trust and confirm, is actually an act of the heart, according to the majority of scholars of kalam. The impossibility of proving the existence or non-existence of acts of the heart necessitates the acceptance of this claim of the person who

* Bu çalışma, "İspec 7. Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Kongresi 18-19 Eylül 2021, Muş" kongresinde özeti sunulmuş bildiriden üretilmiştir.

Makalenin *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir unsur taşımadığına, yazar/ lar arasında çıkar çatışması olmadığına, makalenin hazırlanmasında herhangi bir kurumdan maddi destek almadığına dair yazarın yazılı beyanı vardır.

** Dr. Ört. Üyesi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Anabilim Dalı, Türkiye, e-Mail: gun_eli@hotmail.com Orcid No: 0000-0002-5662-8492.

claims the existence of an act of faith in his heart. Takfir, which means accusing someone of unbelief, is accusing those who claim to have faith of blasphemy. Except for the obvious actions that make the disbeliever out of faith, such as seeing prophecy as impossible, the overwhelming majority of the actions that are justified for takfir are presumed matters open to interpretation because they are difficult to determine. One of the understandings that feeds the phenomenon of takfir is that those who claim to believe as Allah wills are firmly convinced that they represent the truth. One of the clear proofs of this situation is that many individuals or groups who declare each other as unbeliever see themselves on the true way in the same belief principles. In this case, the truth is not based on principle and changes place with individuals.

The issue of takfir, which is made more dangerous by sincerity strengthened by ignorance, continues to exist as a current problem that disrupts the social order. Thus, the determining possibility of the claims of "representing the truth" and "having definite judgments about faith, which is an act of the heart" in terms of scriptures, is important to draw attention to the inconsistency of the idea of takfir, which is powered by these discourses.

Keywords: Kalām, Faith, Takfir, Truth, Society.

Structured Abstract: The fact that religions, which are the work of Creator's mercy, are shown as the reason for many evils that occur in the world is an important problem that puts religion and religious people in trouble. The first and most important action that the messengers sent by God demanded from their society is to believe especially in the unity of God and other faith principles. Faith, which means to trust and confirm, is actually an act of the heart, according to the majority of scholars of kalam. The impossibility of proving the existence or non-existence of acts of the heart necessitates the acceptance of this claim of the person who claims the existence of an act of faith in his heart. Takfir, which means accusing someone of unbelief, is accusing those who claim to have faith of blasphemy. Except for the obvious actions that make the disbeliever out of faith, such as seeing prophecy as impossible, the overwhelming majority of the actions that are justified for takfir are presumed matters open to interpretation because they are difficult to determine. The translations done by qualified people may have some errors as well as being accurate. Although it is appropriate to defend one of the possible meanings that he sees as correct, to accuse those who accept a different possibility that he has eliminated as correct of apostasy allows the same exclusionary expressions to be used for himself. In the Islamic legal literature, which is accepted by the fiqh sects, the sensitivity and importance of the issue becomes apparent when the apostasy (abjuration)/reversion of a believer who is subject to takfir and the related provisions are examined. With the accusation of takfir, it is only a matter of time before the unity and solidarity of families and societies that base their existence on families are collapsed. Because when the accusation of takfir is accepted, one of the spouses accused of blasphemy cannot continue to be together with the other spouse and children.

One of the understandings that feeds the phenomenon of takfir is that those who claim to believe as Allah wills are firmly convinced that they represent the truth. One of the clear proofs of this situation is that many individuals or groups who declare each other as unbeliever see themselves on the true way in the same belief principles. In this case, the truth is not based on principle and changes place with individuals. It can be understood from the historical information revealing their sincerity that Although they were new to Islam, the mentality that accuses a distinguished Companion like Ali of blasphemy sees themselves as the representatives of the right. The issue of takfir, which is made more dangerous by sincerity strengthened by ignorance, continues to exist as a current problem that disrupts the social order.

Keywords: Kalām Faith, Takfir, Truth, Society.

GİRİŖ

Yaratıcının merhametinin eseri olan dinlerin, yeryüzünde meydana gelen birçok kötülüğün gerekçesine dönüŖtürülmesi, dini ve dindarları sıkıntıya düşüren önemli bir problem olmaktadır. Din kaynaklı olarak ortaya çıkan problemlerin en önemlilerinden biri, din adına işlenen öldürme hadiseleridir. Bu öldürme olayları, aynı dine mensup olan kimseler arasında da cereyan edebilmektedir. Haksız yere gerçekleşen her türlü öldürme hadisesinin en büyük kötülüklerden biri olduğunda şüphe yokken, aynı inanca mensubiyet iddiası sebebiyle kardeş ilan edilen kesimler arasında meydana gelmesi, sebep ve sonuç itibariyle daha kötü ve daha ağırdır. Bu sebeple Hz. Muhammed, Müslümanları birbirine düşürmek için uğraşan ve kimliklerini sakladıkları için fitneleri daha tesirli olan münafık kimselerin öldürülmesini isteyen talepleri reddederken, birbirine düşmüş bir topluluk görüntüsü vermenin sebep olacağı zararlara dikkat çekmektedir.¹ Çünkü inanan kimselerin birbiriyle olan dayanışmalarını güçlendirme hedefinin altını çizen dinlerin, toplumda ayrışma ve tefrikanın kaynağı olması, davet ve misyonları açısından alacakları en büyük darbelerden olacaktır.

Din içi tefrika ve dışlamaların gerekçelerinden biri de, hakikati temsil iddiasıyla, aynı dine mensup olmasına rağmen, kendi gibi düşünmeyen kesimlerin inançlarının geçersiz olduğunu iddia etmek olan “tekfir” söylemidir. Bu dışlama eyleminde bulunan kesimin yaptıklarını anlatan iki önemli ifade, “hakikati temsil” ve “tekfir” kavramalarıdır.

Bir şeyi örtmek, gizlemek ve saklamak anlamına gelen “küfir” mastarından türetilen kâfir kelimesi, karanlığıyla birçok şeyi örten geceye, tohumu toprağı gömen çiftçiye, kılıcı içinde gizleyen kına, imanı içinde gizleyip hakikate aykırı bir tavır takınan kişiye isim olarak kullanılmaktadır. Bu kelimenin geçişli formundan türetilmiş olan “tekfir” kavramı ise, bir kimseyi küfre nispet ederek onun kâfirlerden olduğunu iddia etmek anlamındadır.² Tekfir eylemini gerçekleştiren kimseler, aynı inanca mensup muhataplarının iman iddialarının asılsız olduğuna hükmederek onları küfre nispet etmektedirler.

Sahip olduğu dinden çıkma düşüncesi taşımayan kişilerin söz ve davranışını değerlendirerek onların kâfir olduğu hükmüne varan tekfirci zihniyetin İslam tarihindeki ilk temsilcileri, Hz. Ali'nin ordusundan ayrılarak süreç içinde onu da tekfir eden Hariciler kabul edilmektedir.³ Haricilik düşüncesinin ortaya çıkması ve sonrasında taraftar bulmasına imkân veren sosyolojik sebepler, Peygamber sonrası yaşanan ve seçkin sahabeyi karşı karşıya getiren krizlerdir. Trajedik olayların, doğru düşünme olanaklarını güçleştirdiğı ortamlarda, şiddet yanlısı dar düşüncelerin hızlı yayılması her dönemde yaklaşık tepkilerle karşılanacak sosyolojik bir realite olarak görülmektedir. ⁴ Haricilerin sahip olduğu karakter özelliklerini taşıyan kesimlerin onlardan sonra da aynı tutumla hareket etmeleri ve tekfirin sebep olduğu bireysel ve sosyal trajediler konun güncelliğini korumaktadır. Radikal düşünceleri sebebiyle

¹ İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1990), 3/236-238.

² Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab.*, thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasebullah, Haşim Muhammed eş-Şazeli (Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.), 3899.

³ Ahmed Saim Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1982), 76.

⁴ Halil İbrahim Bulut, “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik Ve Günümüze Yansımaları”, *Usul* 11/1 (2009), 41-54.

gündemde olan bu kesimlerin yol açtığı sorunlar, Din Sosyolojisi, Fıkıh gibi disiplinlerle ilişkili olsa da, daha çok Kelamı ilgilendirmektedir. Çünkü Müslüman fertlerin imanlarının varlık veya yokluğuna karar verme iddiasındaki tekfirci yaklaşımların, hakkında hüküm verdikleri imanın mahiyeti veya onun yokluğuyla gerçekleşecek olan küfrün muhtevası, Kelâm disiplininin ilgilendiği meselelerdendir.⁵

Dilde “gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek; bir şeyi gerçekleştirmek; bir şeye yakînen muttali olmak” anlamlarında masdar ve “gerçek, sabit, doğru, varlığı kesin olan şey” anlamlarında isim olan hak kelimesi, genellikle bâtilin zıddı olarak gösterilir.⁶ Bir şeyi hikmeti gereğince yaratana ve bir hikmete binaen yaratılana, bir şeye olması gerektiği gibi inanmaya ve yerinde olan söz, fiil ve davranış için hak kelimesi kullanılır. Kapının düzgün açılıp kapanması için ayaklarının tam olarak yerlerine oturtulması anlamından türetilen hakikat kavramı ise, mutabakat ve muvafakat manalarını ifade etmektedir.⁷ Bu yönüyle hakikat, iman iddiasında bulunan kişilerin yapıp ettiklerinin imanlarıyla uyum halinde olmasını gerekli kılmaktadır. İman-amel mutabakatının gereği olarak davranışlar inanca uygun işlendiğinde ancak hakikatin varlığından söz edilebilir. Bu anlamıyla hakikati temsil iddiası, hem kalpte yer alan imanın hem de ona mutabık olması gereken amellerin Allah’ın muradına uygun olduğunu savunmakla mümkün olabilmektedir.

İnançlı olduğunu söylemesine rağmen bir kişiyi değerlendirerek onun hakkında küfür hükmü vermek şeklindeki tekfirci yaklaşımların varlığıyla birlikte, kendi mensup olduğu dini anlayışa sahip olmayan farklı din yorumlarını dışlayan bakış açıları da, toplumda ötekileştirerek dışlama eylemlerinin yaygınlaşmasına yol açmaktadır.⁸ Tekfirci yaklaşımlarda, hakikati temsil eden inancın, mensup olduğu dini cemaate mahsus olduğunu düşünmek birinci adım, kendilerinden olmayan farklı anlayışları küfürle itham etmek ise sürecin ikinci adımı olmaktadır. İnançlıyken hakkında kâfir hükmü verilen kişinin mürted kabul edilmesi, İslam hukuku açısından birçok yeni uygulamanın gündeme gelmesini gerektirmektedir. Bu sebeple tekfir hem dünyevi hem de uhrevi birçok yeni durumun ortaya çıkmasını gerektiren yönüyle önemli bir hadisedir.⁹ Mensup olduğu dini anlayışın tek doğru yol olduğunu düşünmesine rağmen farklı yönelimleri açıkça tekfir etmeyen grupların tutumu, mürted ilan etmedikleri için fıkhi muamelelerde farklı uygulamalar ortaya çıkartmasa da, olması gereken yoldan çıktıklarını düşündükleri kişilerin fâsık veya bidat ehli görülmesine yol açabilmektedir. Bu açıdan meseleye bakıldığında, kendisinin en

⁵ Ebü'l-Hasen b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü'l -Vehbe, 1996); Ebû'l-Mu'în Meymun b. Muhammed b. Mekhul en-Neseffî, *Tabşiratü'l-edille fi uşuli'd-din*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2004), 2/404-430.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 939-941.

⁷ Ebu'l-Kasım Hüseyin Râgıp el-İsfehânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Ķur'an*, thk. Muhammed Seyyid Kiylanî (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1961), 125-126.

⁸ Tekfir söylemini farklı açılardan ele alan bazı çalışmalar için bk. Muammer Esen, “Tekfir Söyleminin Dinî ve İdeolojik Boyutları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 97-110; Hilmi Karaağaç, “Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematigi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/ (2013), 163-186; Halil Aydınalp, “Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/ (2014), 5-36.

⁹ Mürted hakkında İslam hukukçularının görüşleri için bk. Kaşif Hamdi Okur, “İslam Hukukunda İrtidat Fiili İçin Öngörülen Asli Yaptırım Üzerine Bazı Düşünceler”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 354-359.

doğru yola mensup olduğunu düşünmenin ve bundan emin olmanın mümkün olup olmadığını tespiti önem taşımaktadır. Çünkü aynı inanca mensubiyet iddiasında bulunan kimseleri, dinden dönen kâfir veya olması gereken yoldan çıkmış fasık ve bidat ehli ilan eden kesimin, kendilerini hakikatin temsilcileri görmeksizin bu tutuma sahip olmaları mümkün görünmemektedir.

Tekfir meselesinin, iman-amel ilişkisiyle bağlantısı ve bu konuda kelimelerin yaklaşımı ve tekfir düşüncesinin ilk temsilcileri kabul edilen Hariciler ve onların ortaya çıkmalarına yol açan tarihî olaylar hakkında yapılan çalışmalar,¹⁰ konunun bu açılardan ele alınmasına ihtiyaç bırakmayacak miktardadır.¹¹ Bu sebeple çalışmamızda, tekfir zihniyetini besleyen önemli gerekçelerinden biri olan hakikati temsil iddiasının imkânını; tekfirin dini referansları olarak müracaat edilen nasların çoğunun “te’vile uygun olmasının yol açtığı farklı yorum ihtimalleri” ve mercii kalp olan imanın varlığı konusunda kesin ifadeler kullanma iddiasını tartışmalı hale getiren “imanda istisna” meselesi bağlamında ele aldık. Bu çalışmayla, tekfirci söyleme sahip aşırı yapıların nassa bağlılık iddialarının temelsizliğini tespit etmeye ve tekfirci çevrelerin yol açtığı sosyal kaostan, İslam Kelamından kaynaklanmadığına dikkat çekmeyi amaçladık. Tekfir çevrelerinin naslara bağlılık iddialarını ise, Hz. Muhammed’in, davranışlarıyla imanlarını tartışmalı hale getiren münafıklara muamelesi bağlamında değerlendirdik. Konu bağlamında referanslarımızın, özellikle, kendilerini selefe nispet eden tekfirci çevrelerin itibar ettiği ana kaynaklardan olmasına özen göstermek suretiyle ise, tekfirin, dini emirlerin gereği olarak yapılması gereken bir vecibe olduğu iddiasının temelsizliğine dikkat çekmeyi hedefledik.

Huzur ve barış ortamı oluşturmak hedefiyle gönderilmiş bir dinin öğretilerini, ana hedeflerinin aksi istikametinde yer alan tefrika ve ötekileştirmenin araçlarına dönüştürme gerekçelerinin dini referanslar açısından imkânına dikkat çekilmesi önem arz etmektedir.

1. Tekfir Düşüncesinin Dini Referansları

Müslümanların en önemli inanç kaynağı olan Kur’an’ın tekfir hadiselerinde özellikle referans alındığı görülmektedir. Bütün Müslümanlar için bağlayıcı bir metne sahip olan Kur’an’ın, konuları ana hatlarıyla ele alıp çoğu zaman da olay örgüsünün detaylarına değinmemesi ayetlerinin farklı yorumlanmasına imkân vermektedir. Peygamberlerin, inkârı tercih eden muhataplarının içinde buldukları küfür, isyan, şirk gibi inanç tutumlarını haber verdiklerini ve onların bu eylemleri neticesinde iman karşısında yer alan konumlarının gereği olan isimlerle de onlara hitap ettiklerini görmekteyiz. Bu durumda peygamberlerin karşısında yer alan kesim, onların peygamberliğini ve dolayısıyla kendisiyle gönderilen İlahi buyrukları reddederek açık küfür eylemini işlemiş olmaktadır. Kur’an’da anlatılan peygamber muhataplarının çoğunluğu, baştan küfür eylemini tercih edip iman etmemiş kimselerden oluşmaktadır. Bunun açık bir istisnası olan Hz. Musa’nın, iman eden kavmi İsrailoğullarıyla olan kıssası, daha çok Hz. Muhammed’in iman ettiklerini söyledikleri

¹⁰ Ahmed Emîn, *Fecru’l-İslâm* (Beirut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabiyye, 1969), 256-258.

¹¹ Harici düşüncüyü farklı açılardan ele alan bazı çalışmalar için bk. Mehmet Kubat, “Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/4 (2006), 115-151; Furat Akdemir, “Hariciliğin İman Tanımının Siyasi Ve Sosyal Arka Planı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018), 1096-1106; Bulut, “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik Ve Günümüze Yansımaları”.

halde aykırı davranışlar içinde buldukları için nifak ehli oldukları Allah tarafından haber verilen muhataplarıyla olan kıssasıyla benzerlik göstermektedir.

1.1. Münafıklara Muamele

Mekke döneminin iman edenler için çetin geçen günlerinde varlık sahnesinde pek görünmeyen nifak ehli kimselere, Müslümanların güç kazandığı Medine döneminde oldukça sık rastlanmaktadır. Bu sebeple Medeni surelerde bunlardan bahseden birçok ayet bulunmaktadır. Zahiren Müslüman göründükleri için bu kimselerden kaynaklanan problemler, Müslümanların aralarında çıkan iç meseleler olarak sarsıcı neticelere yol açmaktadır.¹² Kur'an'ın, nifak ehliyle alakalı yaklaşımlarından hareketle onlara karşı muamelesini şekillendiren Hz. Muhammed'in uygulamaları, sonraki dönemlerde Müslümanların gündemini meşgul eden tekfir problemiyle yakından bağlantılı görünmektedir.¹³ Münafıkların durumuyla sonradan tekfir edilen Müslümanların ortak noktası, iman iddialarını sürdürmeye devam etmeleridir. Hz. Muhammed'in nifak ehline muamelesini belirleyen ve Müslümanlar arasında birçok trajedinin yaşanmasına yol açan tekfirci mantığın tutarlılığı sorunuyla doğrudan bağlantılı görünen iki ayete dikkat çekmenin konu bağlamında açıklayıcı olacağını düşünmekteyiz.

Medine döneminde, İslam ordusunda bulunan bazı şahısların, Müslümanları ve Allah'ın dinini ortada bırakacak bir davranış sergilemelerine rağmen Kur'an'da kendilerine yöneltilen hitap şekli, imanın yokluğuna hükmetmenin imkân sınırlarını gösteren çarpıcı bir örnektir. "Bir de münafıkları ortaya çıkarması için... Onlara, "Gelin, Allah yolunda savaşın veya hiç olmazsa savunmada bulunun" denildi. Onlar, "Savaş olacağını bilsek elbette size katılırız" dediler. O gün onlar imandan çok küfre yakındılar. Kalplerinde olmayı ağızlarıyla söylüyorlardı. Gizlediklerini Allah onlardan daha iyi bilir." (Âl-i İmrân 3/ 167). Ayette geçmekte olan "O gün onlar imandan çok küfre yakındılar." Bölümü, haşa Allah'ın yaşadığı bir tereddüt olmayıp imanla çelişir gibi görünen davranışlardan sonra bile, imanın yokluğuna hükmetmede acele davranılmamasını öğreten bir uyarı gibi görünmektedir. Onların gerçek halini tereddütsüz olarak bilen yaratıcının, onlara kâfir demeyip, imanlarını tümünden yok saymaması tekfir meselesi açısından oldukça önemli görünmektedir.¹⁴ Bu ayette kendilerinden söz edilen kesimin, Müslümanları Uhud savaşında ortada bırakmaları ve onlarla alay edercesine, savaşın olacağını ummadıkları için geri döndüklerini iddia etmeleri sebebiyle küfre düştükleri söylenmektedir.¹⁵ İçlerinde gizledikleri küfür halinin hilafına sözler sarf eden bu kesim, nifak ehlerinden olanların tespit edildiği bir imtihanda kendilerini ele vermektedirler. Onların içinde buldukları açık küfür davranışına rağmen, kâfir olduklarını bildiren açık bir ifade yerine, imandan daha çok küfre yakın oldukları haber verilmektedir. Küfür eylemi işleyenlere kâfir denmeyip imandan daha çok küfre yakın oldukları söylenerek imanın varlığına vurgu

¹² Münafıkların genel karakter özellikleri için bk. İbrahim Halil Erdoğan, "Geçmişten Günümüze Münâfıkların Değişmeyen Karakteri (Kur'ân-ı Kerîm'deki Nitelikler)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5/16 (2018), 175-204.

¹³ Bk. Muhammed Tahir İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr (Tahrîru'l-ma'ne's-sedid ve tenviru'l-aklu'l-cedid min tefsiri'l-kitabi'l-mecid)* (Tunus: ed-Daru't-Tunusiyye, 1984), 5/168.

¹⁴ Ebu Abdullah Muhammed Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb(et-Tefsîru'l-kebîr)*. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 9/88.

¹⁵ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Çur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Daru Hicr, 2001), 6/222-223; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/87-88.

yapılmasından kaynaklanan problemi ortadan kaldırmak isteyen Mâtûrîdî (ö. 333/944), ifadenin zahiri anlamında gördüğü zorluk sebebiyle farklı te'villerin kastedildiğini söylemektedir. Örneğin bu yorumlardan birinde Mâtûrîdî, ayette geçen "أقرب/daha yakın" ifadesinin "أولى/daha layık" anlamında yorumlanabileceğine işaret etmektedir.¹⁶ Bu yoruma göre ayet durum tespiti yapmamakta, küfre düşen bu insanların layık olduğu inanç halini haber vermektedir. Ayetin zahirini olduğu gibi kabul etmeyip birbirinden farklı yorumlar yapmanın gerekçelerinden biri, küfür eylemlerini işlemiş bir kesim için Kur'an'da tercih edilen ifadelerdir. Bunlar, açıktan İslam dinini inkâr eden kâfirler olmayıp, içlerinde gizledikleri inançlarının hilafına, kelimeyi tevhit ehli olduklarını söyleyen nifak ehlidir. Dilleriyle Müslüman olduklarını söylemelerine rağmen inançlarına aykırı davranış sergileyen bu kimseleri dünyevi muamelelerde Müslümanlarla bir tutmak, hem Kur'an'ın işareti¹⁷ hem de Hz. Muhammed'in uygulamasıdır.¹⁸ Ayette geçen bu ifadeye dikkat çeken Vâhidî(ö. 468/1076), bu ayetin, kelimeyi tevhid-i söyleyen bir kimsenin, kâfir olsa bile, söylemiş olduğu tevhit sözü sebebiyle kesin olarak küfürle itham edilemeyeceğine delil teşkil ettiğini savunmaktadır. Çünkü Kur'an, küfre düşürecek davranış sergileyen bu insanların durumunu, kelimeyi tevhid-i söylemeye devam etmelerine itibar ederek değerlendirmektedir.¹⁹

Kendine mümin diyen veya imanlı olduğunun delili olacak bir söz ve davranış sergileyenlere karşı nasıl bir tutum içinde olunması gerektiği meselesine işaret eden diğeri bir ayette Nisâ Suresinde geçmektedir. "Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Sen mümin değilsin" demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır." (Nisâ 4/ 94).

Ayetin iniş sebebi olarak aktarılan farklı rivayetlerdeki ortak nokta, Müslüman bir seriyenin veya onlardan birinin, karşılaştıkları bir kimseyi, Müslümanlığını ikrar etmesine rağmen küfrüne hükmedip öldürmeleri gerçeğidir.²⁰ Ayetin nüzul sebebi olduğu bildirilen olaylarda farklı şahıslardan bahsedilmesine rağmen Zemahşerî(ö. 538/1144), ayetin, benzeri bir hadiseyi yaşamış olan Üsâme b. Zeyd'in(ö. 54/674) hadisesiyle bağlantılı olduğunu kabul etmektedir.²¹ Konu bağlamında farklı olayların aktarıldığını söyleyen Mâtûrîdî ise, ayetin iniş gerekçesi olan farklı kıssalardan

¹⁶ Diğeri yorumları için bk. Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmut el-Mâtûrîdî, *Te'vilât-ü ehli's-sünne*, thk. Fâtıma Yusuf el-Haymî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 1/330.

¹⁷ Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin" denildiği zaman münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün. Öyleyse nasıl olur da önceden yapıp ettikleri yüzünden başlarına bir felâket gelince hemen "Biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik" diye yemin ederek sana gelirler! Onlar, kalplerindeki Allah'ın bildiği kimselerdir. Onlara aldırma, kendilerine öğüt ver ve onlara durumları hakkında tesirli söz söyle. (Nisâ 4/ 63).

¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, 3/236-238.

¹⁹ Ebû'l-Hasen Alî bin Ahmed bin Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-besît*, thk. Ahmed bin Sâlih el-Hamâdî (Riyad: Câmia Muhammed bin Suûd el-İslâmiyye, 2009), 6/161.

²⁰ Ayetin iniş sebebi olarak zikredilen farklı rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/353-360.

²¹ Ebu'l-Kasım Mahmud ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâiki ğavâmiu't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1986), 2/131-132.

hangisini doğru olduğunu bilmenin önemli olmadığına işaretten sonra, ayetin bu gibi durumlarda teenni ile davranılmasına ve hakikati öğrenip şüpheleri ortadan kaldırıncaya kadar hüküm vermekten kaçınmayı emrettiğine dikkat çekmektedir.²² Bu sebeple muhteva açısından birbirine benzeyen bu farklı olaylardan birini aktarmakla yetineceğiz. “ Üsâme b. Zeyd şöyle demiştir: Resûlullah, bizi Cüheyne kabilesinin Huraka kolu üzerine göndermişti. Sabahleyin onlar sularının başında iken üzerlerine hücum ettik. Ben ve ensardan bir kişi onlardan bir adama ulaştık. Biz onun üzerine yürüyünce, adam: “Lâ ilâhe illallah: Allah’tan başka ilâh yoktur” dedi. Bunun üzerine ensardan olan arkadaşım ona hücumdan vazgeçti; ben ise mızrağımı ona sapladım ve adamı öldürdüm. Biz Medine’ye gelince bu olay Hz. Peygamber’in kulağına gitti ve bana:- “Ey Üsâme! Lâ ilâhe illallah dedikten sonra adamı öldürdün mü?” buyurdu. Ben :- Yâ Resûlallah! O, bu sözü sadece canımı kurtarmak için söyledi, dedim. Hz. Peygamber tekrar :- “Lâ ilâhe illallah dedikten sonra adamı öldürdün mü?” diye yine sordu ve bu sözü o kadar çok tekrarladı ki, ben, daha önce Müslüman olmamış olmayı bile temenni ettim.”²³ Hz. Peygamberin yapılan işe verdiği tepki sonrasında Üsâme bin Zeyd’in yaşadığı pişmanlık, kalpteki iman hakkında konuşulamayacağına yönelik açık bir ihtardır.

Müslüman olduğunu söyleyen bir kimsenin kalbinde yer alan inancı, ikrarından farklı olsa da, ona Müslüman olarak davranılmasını emreden bu ayet, aynı zamanda, karşılarındaki muhataplarının iman iddialarını kabul etmemenin dünyevi menfaatlerle olan ilişkisine de işaret etmektedir. Farklı anlayışlar arasında yaşanan fikri ve iktisadi rekabetlerin tekfir eylemlerinin yaygınlaşmasında ve bir araç olarak kullanılmasında etkili olduğu görülmektedir.²⁴ Bu ayet, Müslümanlar arasında güven tesisinin şüphelere dayanılarak yıkma tehlikesini ortadan kaldıracak açık hükümler ortaya koymaktadır. Karşısındakinin iman iddiasını kabul etmeyenlerin yönelttikleri töhmetlerin aynısına kendilerinin de muhatap olma durumu, tekfirin yaygın olduğu toplumlarda birlik ve beraberlik gibi dinlerin de hedeflediği önemli bir kazanımın gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır.

Muhataplarını şirk veya küfre nispet eden peygamberlerin durumunu delil göstererek kendileri gibi inanmadıklarına kanaat getirdikleri kimseleri tekfir edenlerin bu kıyaslarına dayanak olarak gördükleri peygamber uygulamalarında gözden kaçırdıkları nokta, peygamberler tarafından şirk ve küfürle nitelendirilenlerin baştan iman etmemiş kimselerden oluşması gerçeğidir. (Birçok peygamberin kisasını barındıran ayet bölümleri için bk. Hud 11/25-109; Şuarâ 26/69-191).

2. Hakikati Temsil İddiasının İmkânı

Birey ve toplum nezdinde birçok problemin kaynağı olan tekfir düşüncesinin yaygınlaşmasına zemin oluşturacak farklı etkenlerin varlığından bahsedilebilir.

²² Mâtûrîdî, *Te’vilât*, 1/488.

²³ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu’l-müsne’î’s-sa’ihî’l-muhtasarı min umûri Rasûlillahi ve sunenihî ve eyyâmihî (Sa’ihü Bu’harî)*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasir (Riyad: Daru Tavki’n-Necat, 2001), “Diyât” 2.

²⁴ Tekfir fikrinin çağdaş temsilcilerinden olan Tekfir ve hicret gurubu, güçlenmek mantığıyla, tekfir ettiği kimselerin mallarını yağmalamayı ve onlara karşı ticari hileyi helal görmektedir. Bu anlayış, taraftarlarına kolay yoldan mal elde etme imkanı sağlayan bir ortam hazırlamaktadır. Bk. Ahmet Celi, *Çağdaş Haricilik Düşüncesi-Tekfir ve Hicret Cemaati Örneği-*, çev. Adnan Demircan (İstanbul: Beyan Yayınları, 1997), 78-79.

Toplum içinde bazı kesimlerin daha fazla yöneldiği ve zorlanmadan kabul ettikleri bu davranışın benimsenmesini makul gösteren farklı etkenler bulunmaktadır. Tekfir düşüncesini besleyen bu faktörlerden biri de, ferdin, kendisinin ve mensubu olduğu dini düşüncesinin hakikati temsil eden tek veya en ideal yapı olduğuna kani olmasıdır. Farklı düşünce ve davranış örnekleriyle temayüz eden bu yapılar, kendilerini hakikatin yegâne temsilcileri görmekte iseler, aynı dine mensup olduklarını söyleyen diğer bütün grupları tekfir etmektedirler. Fakat hakikatin tek temsilcisi oldukları iddiasına sahip olmamalarına rağmen kendilerini en ideal grup görmeleri, diğer grupların tekfiriyle sonuçlanmazsa da, onların bidat ehli veya sapkın olduğunu düşünmeye imkân vermektedir. Yaşanan bu durum da, aynı dine mensup olan toplum bireylerinin, birbirlerine farklı gözle bakmalarına ve sağlıklı ilişkilerden beslenen toplumsal dayanışmanın ortadan kalkmasına yol açabilmektedir. Bu sebeple, bir dine mensup bireylerin, hakikatin yegâne veya en ideal temsilcileri olma iddialarının Kelâm açısından imkânının değerlendirilmesinin, bu düşünce sahiplerinin durduğu yerin tespitinde önemli olduğunu düşünmekteyiz.

2.1. Te'vile İmkânı Olan Meselelerin Tekfire Konu Olması

İnanç konuları ve bu konulara nasıl inanılması gerektiğini ve ortaya çıkan iman olgusunun mahiyetiyle ilgilenen Kelâm ilminin delili olacak nasların zan taşımayan bilgi olmasının gereği, ekollerin çoğunluğu tarafından benimsenmektedir. Çünkü iman gerektiren konular, dinin asli meselelerinden olup diğer bütün dini uygulamaların kendisine yaslandığı temel ilkelerdir. Bu sebeple âhad haberler, ameli konularda delil olmaya uygun iken imani meselelerde delil olmaya uygun görülmemektedir.²⁵ Bir konuda sübutu kati olan naslar şayet konuya delaletlerinde başka ihtimalleri barındırıyorsa aynı şekilde kati bir bilgi olmaktan çıkacaktır. Örneğin sübutu kesin olan Kur'an ayetleri veya mütevatir hadisler, farklı anlamlara yorumlanacak yapılarda olduklarında, muhtemel manalardan hangisinin kastedilen anlam olduğu meselesindeki kesinlik imkânı ortadan kalkmaktadır. Bu yapıda bir nas ile karşılaştan bilginlerin muhtemel manalardan birini tercih etmesi eylemi için te'vîl tabiri kullanılmaktadır. "Evl" kökünden türetilen te'vîl kelimesi, bir şeyin aslına dönmek, bilgi veya eylem bakımından bir şeyi kastedilen hedefe çevirmek anlamlarına gelmektedir.²⁶ Bu açıdan te'vîl, lafzı, muhtemel anlamlarından birine döndürüp o mananın kastedildiğini savunan tefsir eylemi olmaktadır.²⁷

Konu bağlamında Âli İmrân 7. Ayetin tefsirinde tartışılan müteşabihatın te'vîli konusu ve detayları doğrudan bu çalışmamızın ilgilendiği bir mesele olmadığı için detaylarına değinmemeyi uygun gördük. Çünkü nassın zahirinden uzaklaşarak muhtemel anlamlar arasında tercih yapmak açısından çalışmamızın bağlantılı olduğu te'vîl çeşidi, hemen hemen bütün kelâm fırkalarının kullandığı bir yöntem olmaktadır.²⁸ Ehli tarafından gerekli yerde te'vîl yapmanın önemine işaret eden Gazzâlî(ö. 505/1111), nasları te'vîl konusunda en ihtiyatlı kesim kabul edilen Selefiyyenin önemli temsilcilerinden olan İbn Hanbel'in(ö. 241/855) de zahiri anlamında problem gördüğu bazı hadisleri te'vîl mecburiyetinde kaldığını haber

²⁵ Ahad haberlerin Kelâm ilminde delil olmasına yönelik farklı görüşler için bk. Rıza Korkmazgöz, "Kelâm İlminde Haber-i Vâhidin Bilgi Ve Delil Değeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 225-258.

²⁶ İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*, 31.

²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/189-190.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, 97-112.

vermektedir.²⁹ Te'vîle uygun olmayan lafız ve konuların te'vîli sebebiyle ortaya çıkan sorunlar, Gâzâlî'nin de dikkat çektiği gibi dinde büyük zararlara yol açmaktadır. Te'vîlin bu çeşidine yönelik eleştiriler yapılmış olmasına rağmen, gerekli görülen ve belli kriterlere riayet edilerek gerçekleştirilen te'vîl az çok bütün ekollerin başvurduğu bir yöntem olmaktadır.³⁰

Mezhebi saiklerin, muhtemel manaların tayininde etkisine bir örnek olarak Hz. Âdem hakkında kullanılan fiillere işaret edebiliriz. (Tâhâ 20/121). Ayette, “emre karşı geldi, itaatten uzaklaştı” anlamına gelen “عصى”; “yanlış bir düşünceden kaynaklanan bilgisizlik” manasında olan “غوى” kelimelerinin ismeti-enbiya açısından sorunlar oluşturması, farklı ekollere sahip bilginlerin zahir anlamdan uzaklaşarak muhtelif te'vîllere yönelmelerine sebep olmaktadır. Mâtürîdî'ye göre, Hz. Âdem ağaçların hepsi değil sadece birinin yasaklandığını zannetmekteydi. Peygamberlere nispet edilen küçük bir yanlış için isyan kelimesinin kullanılmış olması, Hz. Âdem'in şahsında, kulları küçük büyük bütün günahlardan sakındırmak içindir.³¹ Hz. Âdem'in başına gelen bu olayın, onun peygamberliğinden önce vuku bulduğunu iddia eden Râzî(ö. 606/1210), Hz. Âdem'in yasak ağaçtan yemesinin büyük günah olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin, kendi ekolü açısından bir anlamı olmadığını savunmaktadır.³² Zemahşerî'ye göre, işlenmiş küçük bir fiil için bu ağır kelimenin tercih edilmiş olmasının amacı, günahlar konusunda daha duyarlı olmayı ve küçük günahları bile işlememeyi, bir peygamber üzerinden etkin bir üslupla öğretmektir.³³ Tabersî'ye (ö. 548/1154) göre, emre karşı gelme manasında olan isyan kelimesinin, vacibi terk için kullanıldığı gibi, nafileyi terk için de kullanılmaktadır. Hz. Âdem nafile olanı terk etmiş ve ağaçtan yiyerek elde edeceğini zannettiği neticeye ulaşmamıştır.³⁴

Yukarda verdiğimiz aynı konudaki farklı te'vîl örneklerini tercih eden ekol bilginleri, bazı gerekçeler sebebiyle, muhtemel başka anlamların kastedildiğini iddia ederek, lafzın zahiri manasını terk etmektedirler. Benzeri örneklerine çokça rastlayabileceğimiz te'vîller, tefsîr, fıkıh gibi disiplinlerde de kullanılmasına rağmen etki ve yansımalarını daha belirgin olarak kelimeler ilminde göstermektedir. Bu da, küfürle ithamın ameli ihtilaflardan daha çok itikadî konularla ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır.³⁵ Farklı itikadi görüşlere sahip kimselerin tekfiri, te'vîl meselesiyle yakından bağlantılıdır. Aynı din mensuplarının, itikadi görüşlerinin farklılığı sebebiyle birbirine muhalif mezheplere tabi olmalarının önemli gerekçelerinden biri de, nassın zahiri anlamının te'vîl edilmesiyle ortaya çıkan muhtemel manaların sahih kabul edilmesidir. Nasların zahirine tabi olanlar, te'vîl

²⁹ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Ḳavâ'idü'l 'aḳâid*, thk. Mûsâ Muhammed Ali (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1985), 134-139.

³⁰ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Feyşalü't-tefriḳa beyne'l-İslâm ve'z-zendeḳa*, thk. Hukke Mustafa (Dâru'n-Neşri'l-Meğribiyye, 1983), 21-25.

³¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/39-40.

³² Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, 14/128.

³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/116.

³⁴ Ebu Alî el-Fazl b. Hasen et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Ḳur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 2006), 7/46-47.

³⁵ Sabri Yılmaz, *Kelâm'da Te'vil Sorunu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 8-13.

yapanlardan; te'vîl yapanların her biri de, benimsedikleri farklı te'vîller sebebiyle birbirlerinden ayrı görüşleri doğru kabul etmiş olmaktadır.³⁶

Allah'ın birliğini ortadan kaldırma anlamına gelen açık söz ve davranışların sahibini küfre düşürmesi ayetlerde geçen ve ihtilafa mahal bırakmayan meselelerdendir. "Andolsun ki "Allah üç unsurdan biridir" diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek Tanrı'nın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece onlardan kâfir olanlara elem verici bir azaba dokunacaktır." (Mâide 5/ 73). Aynı şekilde, Allah'ın birliğini tümünden ortadan kaldıracak olan, eş, oğul isnadı veya O'nun ilahlığını açıkça sarsacak olan acziyet ve noksanlık izafe etmeleri de açık küfür eylemlerindedir. Fakat Allah'ın fiilleri ve sıfatları hakkında belli kaygılardan hareketle yapılan te'vîllerin bu açık inkâr veya tahkir ifadeleriyle bir tutulmaları, doğrudan şirk ve küfür içermeyen söz ve davranış sahiplerine yönelik niyet okuma tutumunu yansıtmaktadır. Örneğin Allah'ı tenzih etmek için büyük bir çaba içine giren Mu'tezile'nin sıfatlar hakkındaki yaklaşımından, Allah'a körlük, cehalet ve sağırılık izafet ettikleri neticesine ulaşmak, farklı yaklaşımları anlamak için gösterilmesi gereken insafın terkedildiğinin işaretlerindedir. Oysa Mu'tezile'nin sıfatlar hakkındaki konuşan bilginlerin sözlerinden, Allah'a cehalet ve benzeri bir noksanlık izafe edilmenin aksine, zat dışında kadim sıfat kabulünün yol açacağı " Taaddüdü Kudemâ/Kadîm Varlıkların Çokluğu " sorununa ortadan kaldırmak için makul görülen bir te'vîl gayreti olduğu anlaşılmaktadır.³⁷ Üstelik Ehl-i sünnet ekollerinin, sıfatları, ne zatın aynısı ne de zatın gayrısı olarak tanımlamaları,³⁸ Zât dışında kadim sıfat kabulünün, Allah'ın birliği açısından bazı problemlere yol açma ihtimalini paylaştığını göstermektedir. Sadece Mu'tezile'ye ait olmayan bu kaygıdan hareketle onların sıfatları nefyettiklerini söyleyerek onları tekfir etmek, aynı konuda Ehl-i sünnet ekollerinin benimsedikleri te'vîllerinin hakikatin bizzat kendisi olduğunu zannetmekle ancak mümkün olabilir.³⁹ Aynı şekilde Allah'ın sıfatlarını ispat amacıyla, sıfatlarının Zâtın aynısı olmadığını söyleyen Sünni ekollere ait yaklaşımlardan da, Allah'tan başka kadîm varlık inancının benimsendiği sonucuna varmak da⁴⁰ insaftan uzak bir değerlendirmedir.⁴¹

Naslarda te'vîlin mümkün olduğunu ve kimi yerlerde gerekli olduğunu kabul edenlerin, kendilerinden farklı bir yorumu tercih ederek lafzı bu anlama döndüren/te'vîl eden kimseleri fisk veya küfürle itham etmesi yönetsel bir tutarsızlıktır. Çünkü itham ettikleri kimselerden farkları, ihtimaller arasından onların seçtikleri dışında bir ihtimali tercih etmiş olmalarıdır. Yakın dönemde ortaya çıkan ve tekfir düşüncesinin Müslüman dünyada yayılmasındaki etkisi sebebiyle İslam tarihinin ilk tekfir söylemi kabul edilen Hariciliğe benzetilen "et-Tekfir ve'l-Hicre" hareketi,⁴² nasların tefsir/te'vîline açıkça karşı çıkmaktadır. Onlara göre, mübin sıfatı

³⁶ Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmut el-Mâtûrîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf (İskenderiyye: Dâru'l-Câmiâti'l-Mısriyye, ts.), 1/248.

³⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-ğamse*, 182-213.

³⁸ Sadüddîn et-Teftezânî, *Şerhu'l-'akâidi'n-Nesefî*, thk. Ahmed Hicâzî (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1988), 38.

³⁹ Furat Akdemir, "İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2020), 1595-1600.

⁴⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-ğamse*, 183.

⁴¹ Ebu'l-Kâsım el-Büstî, *el-Bağs an edilleti't-tekfîr ve't-tefsîk*, thk. İmam Hanefî Seyyid Abdullah (Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2006), 120-123.

⁴² Celi, *Çağdaş Haricilik Düşüncesi-Tekfir ve Hicret Cemaati Örneği*, 11-13.

ile nitelendirilen Kur'an'ın açıklamaya ihtiyaç duyduğunu söylemek ve yanlış ihtimali bulunan âlimlerin içtihatlarına dini bir değer atfetmek tekfir sebeplerinden sayılmaktadır.⁴³ Ayetlerin manaya delaleti açık da olsa farklı anlamlara muhtemel bir yapıda da olsa ayetler hakkında sadece tek bir söz söylemeyi gerekli görmekteyler. Ayetlerin yorumlanmasında, rivayetlere ve âlimlerin tarih boyunca yapmış oldukları yorumlara itibar edilemeyeceğini söyleyen bu grup, diğer birçok mutaassıp yapılar gibi kendi liderlerinin naslara verdiği anlamı tek doğru kabul etmektedirler.⁴⁴ Özellikle ilk ortaya çıktığı Mısır topraklarında etkili olan ve toplumlarında birçok bireysel ve sosyal trajedilerin yaşanmasına sebep olan bu topluluğun,⁴⁵ kendileri dışındaki bütün Müslümanları tekfir edebilmenin yollarından biri olarak, nasların te'vîl/tefsir edilemeyeceği iddiasına sığınmaları, te'vîlin mümkün olduğu yerlerde tekfir iddiasının tutarsızlığını göstermesi açısından dikkate değerdir.⁴⁶ Nasların te'vîl/tefsir edilebileceğini iddia edenleri tekfir eden "et-Tekfir ve'l-Hicre" cemaatinin bu iddiasını, kendi görüşleri dışında hiçbir görüşün doğru olma ihtimaline sahip olamayacağını savunmak için benimsemek zorunda kaldıkları bir yaklaşım olarak okumak mümkün görünmektedir.

Toplum bireyleri arasında inanç kaynaklı ötekileştirme kavramlarının en etkili olan küfür ithamının ilgili olduğu mercii kalptir. Küfür ithamında bulunanlar, muhataplarının iman ettiklerini söylemelerine rağmen onların imana sahip olmadıkları düşüncesinden hareket ederek kalbe muttali olduklarını iddia etmiş olmaktadır. Aslı itibarıyla bir kalp fiili olan iman kimde olduğunu tespit etmenin güçlüğü bir yana, kişinin kendi kalbindeki iman hakkında kesin bir bilgiye ulaşmasının imkânı da tartışılan kelami meselelerdendir.

2.2. İmanda İstisna Meselesi

Klasik kelim kitaplarında ele alınan iman olgusunun alt başlıklarından biri, imanda istisnadan cevazı meselesidir. Bu konunun ilk gündeme geldiği tarih Sahabe dönemidir.⁴⁷ İmanda istisnadan kasıt, inanan bir kimsenin kendi imanı hakkında, " İnşallah ben müminim " ifadesini kullanarak, iman varlığının nihai anlamda tespitini Allah'ın bilgisine havale etmesidir. Bu imanda şek değil, iman makbuliyetinden emin olmamaktır. Kelim kitaplarında, konu bağlamında, nastan getirilen deliller, son nefeste kişinin imanlı olmasının önemi veya iman şek taşıyamayacağını ispata yöneliktir.⁴⁸ Bu meselenin tekfir olgusu açısından değeri, bu söylemin cevazı veya bu ifadede aslında ne kastedilirse caiz olacağı gibi konu bağlamında Kelim kitaplarında yapılan tartışmalarda⁴⁹ olmayıp, daha çok bu meselenin, tekfirci söylemin argümanlarını tartışmalı hale getiren tarafında ortaya çıkmaktadır. İstisnadan gerekliliği düşüncesi, iman hakkında yapılan yorumları doğrudan ilgilendirmektedir.

⁴³ Muhammed Surûr Zeynü'lâbidîn, *el-Hukm biğayri mâ enzelellâh ve ehlü'l-ğulûv* (Lendin: Dâru'l-Câbiye, 2010), 191.

⁴⁴ Zeynü'lâbidîn, *el-Hukm biğayri mâ enzelellâh ve ehlü'l-ğulûv*, 95-96.

⁴⁵ Zeynü'lâbidîn, *el-Hukm biğayri mâ enzelellâh ve ehlü'l-ğulûv*, 8-11.

⁴⁶ Celi, *Çağdaş Haricilik Düşüncesi-Tekfir ve Hicret Cemaati Örneği*, 81-88.

⁴⁷ Ebû Bekr Abdullah bin Muhammed İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-îmân*, thk. Muhammed Nâsuriddîn el-Bânî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 19-20.

⁴⁸ Nesefî, *Tabşiratü'l-edille*, 2/423-424.

⁴⁹ Konunun süreç içerisinde ele alınma gerekçeleri için bk. Zübeyir Bulut, "Kelimda " İmanda İstisna " Tartışmaları", *İslâmî İlimler Dergisi* 4/1-2 (2009), 199-214.

“İmanda istisnanın cevazı ” konusunun gündeme gelmesinin, kelimelerin ilminin teşekkülüyle birlikte inanç konularının akıl zemininde tartışılmaya başlandığı dönemden önceye tekabül etmesi, naslarda geçen ifadelerin ortaya çıkarttığı bir durumdur. Kaynaklarda, Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Ayşe (ö. 58/678), İbn Mesûd (ö. 32/652-53) gibi sahabiler, Hasan el-Basrî(ö. 110/728), İbn Sirin(ö. 110/729) gibi tabiinin önde gelenlerinin imanda istisna yaptıkları haber verilmektedir.⁵⁰ Sahabilerden bazılarının konu hakkında görüş bildirmesi, özellikle nasların zahirine bağlılığı te’vile tercih eden Ehl-i hadis çevrelerinin, istisnayı caiz görmeleri de bu tespiti güçlendiren gerekçelerdendir.⁵¹ İlerleyen zamanlarda, iman olgusunun kelime ve terim anlamları üzerinde yapılan tartışmaların bir sonucu olarak imanın şüphe kaldırmayacağı veya amel-iman münasebeti bağlamında ele alınmasıyla konunun ekseni değişmektedir.⁵² Kelam ekollerinin temellerinin atıldığı bu dönemde, imanı tasdikten ibaret görüp kapsamına amelleri dâhil etmediği için irca ehli olmakla nitelendirilen kesimler, imanda istisnanın uygun olmadığını savunurken,⁵³ imanın kapsamına ameli ekleyen Ehl-i hadis çevreleri ise, amellerde olabilecek eksiklikler sebebiyle istisnayı uygun bulmaktadırlar.⁵⁴ Fakat imanda istisna tartışmalarının süreç içinde kazandığı bu boyutlar, konunun ilk gündeme geldiği dönemde ön plana çıkan gerekçelerden değildi.

İmanda istisnanın cevazı meselesinin ilk gündeme gelme sebebinin, iman sahibi olduğunu iddia edenlerin, kalplerine ait olan bu fiilin makbuliyeti konusunda taşıdıkları bir bilinmezlikle ilişkili olduğu görülmektedir. Bu bilinmezlik iman hakkındaki şüphe olmayıp, daha çok kişinin kendisini tezkiye etmesi ve kendine ait olan bir eylemi, Allah’ın istediği şekilde yerine getirme iddiasının kesinliğiyle ilgilidir.⁵⁵ Burada üzerinde durulan iman, başkalarının değil bizzat şahsın kendi imanıdır. İstisnanın cevazıyla birlikte, kişi kendinde imanın varlığı ve makbuliyeti konusunda kesin bir kanaate varamayacağını bilincinde olarak, bunun bilinmesinin Allah’ın onayıyla mümkün olabileceğini itiraf etmiş olmaktadır. İbn Mesûd’a nispet edilen şu olay da, meselenin bu şekilde anlaşıldığına işaret etmektedir. “ İmanı konusunda istisna yapmayan bir kişiye, cennet ehlinden mi olduğunun sorulmasını isteyen Abdullah bin Mesûd’a, o şahsın, cennet ehlinden olup olmadığını ancak Allah bilir diye cevap verdiği aktarılır. Bunun üzerine İbn Mesûd, ikinci meseleyi Allah’a havale ettiği gibi birincisini de havale etmen gerekmez miydi? diye mukabelede bulunmaktadır. “⁵⁶ Yine sahabe ve tabiinden aktarılan rivayetlerde, ben istenilen imana sahibim anlamında kayıtsız olarak “ben mü’minim” denilmesi yerine, “ Allah’a, resulüne ve kitaplarına iman ettim.” gibi, kişinin amaç ve isteğini bildiren ifadeler kullanması tavsiye edilmektedir.⁵⁷

⁵⁰ Hasan bin Abdilmuhsin Ebu Uzbe, *Ravdatu'l-behiyye fima beyne'l-Eşâira ve'l-Mâtûridiyye*, (Hindistan: Meclisü Dâirâti'l-Meârif, 1904), 8.

⁵¹ Ebu Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et- Temîmî Bağdâdî, *Uşûlu'd-dîn* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 253-254.

⁵² Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkillânî, *el-İnşâf*, thk. Muhammed Zâhid bin Hasen el-Kevserî (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2000), 51-57.

⁵³ Nesefî, *Tabşiratü'l-edille*, 2/423-424.

⁵⁴ Bulut, “Kelamda " İmanda İstisna " Tartışmaları”, 203-204.

⁵⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Âcurrî, *Kitâbü's-şerîa*, thk. Abdullah bin Ömer bin Süleyman ed-Dümeycî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), 656.

⁵⁶ Âcurrî, *Kitâbü's-şerîa*, 665.

⁵⁷ Âcurrî, *Kitâbü's-şerîa*, 669-671; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-îmân*, 21-23.

Bu duruma işaret etmek, kendilerini bir inancın mensubu olarak tanıtan kimselerin beyanlarını reddetmeyi gerektirmeyeceği gibi, bu kimselerin, muamelat açısından hangi inanç grubuna ait olduklarında bir karmaşanın yaşanmasını da gerektirmemektedir. Toplumunu oluşturan bireylerin hangi inanca mensup olduklarının bilgisi kendi itiraflarıyla tespit edilerek, inançlardan kaynaklı farklı uygulamalarda bu esas üzerine icra edilmektedir. Medine döneminde, İslam'ı kabul edenler Müslüman, atalarının dini üzerinde kalmayı tercih edenler müşrik, Yahudiliği benimseyenler Yahudi olarak kabul edilip muamele görmekteydiler. Müslüman olduklarını söylemelerine rağmen kalplerinde küfür taşıdıkları Allah tarafından bilinen münafıklara ise, Allah'ın onlar hakkındaki bilgisine göre değil, inançları hakkındaki beyanlarına göre muamele edilmektedir.⁵⁸

Tekfir bağlamında ele aldığımız istisna meselesindeki imanın makbuliyetine yönelik bilinmezliğin farkındalığı vurgusuna benzer bir dikkat çekmeyi çokça tekrarlanan bir ayette görmekteyiz. Fatiha suresinde geçen "Bizi doğru yola ulaştır." Ayetinde dua eden Müslümanlar, Allah'tan kendilerini doğruya ulaştırmalarını istemektedir. Zaten hidayette olanların hidayet istemesini hâsılın tahsili olarak değerlendirdikleri için hidayet kelimesine verilen farklı anlamları tercih eden yorumların⁵⁹ yanında, hidayette olduklarını düşünenlerin, hidayet üzere olmamaları veya noksanlıkları sebebiyle hidayeti bulma kaygılarını sürdürmelerine işaret görmek de mümkündür.

Bu ayetteki hidayetin, iman manasına gelebileceğini söyleyen Mâtûrîdî, sürekli hidayet talebinin, her an imanını kaybetmesinden korkulan insanın, tekrar imanına dönme isteği olarak yorumlanabileceğine işaret etmektedir. Bu yorumu güçlendirmek için de, " Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman ediniz....(Nisâ 4/ 136). Ayetini şahit kabul etmektedir. Ona göre, iman edenlere, tekrar iman etmelerinin emredilmesi, kaybedilmesinden korkulan imanın yeniden elde edilmesi içindir.⁶⁰ Râzî, bu ayetteki hidayet istemekten kastın, " (Onlar şöyle yakarırlar:) Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğiltme. Bize tarafından rahmet bağışla. Lütfu en bol olan sensin." (Âl-i İmrân 3/ 8) ayetinde yapılan duayla aynı olduğunu söylemektedir. Bu yoruma göre hidayeti kaybetme korkusu yaşayan Müslümanlar, hidâyette sebat için dua etmektedirler.⁶¹

Bu ayette geçen hidayet kelimesine verilen yaygın anlamlardan olan, "beyan" veya "ziyadeleştirme" anlamlarını isabetli bulmayan Taberî(ö. 310/923), kelimenin sahih te'vîlinin, doğru yola tevfiik/isabet ettirme olduğunu söylemektedir. Kul, kendisine yüklenen sorumluluk ve amelleri, Allah'ın isteğine uygun olarak yerine getirmede başarılı kılınması için dua etmektedir.⁶² Hidayet kelimesine verilen bütün farklı anlamların sonuç olarak irşat anlamına geldiğini savunan müfessir İbn Atiyye'ye(ö. 541/1147) göre, bu ayette hidayet istemekten kasıt, doğru yola iletmeyi/irşat edilmeyi talep etmektir. Doğru yola irşat edilmeleri için dua eden Müslümanlardan bazıları, kendilerini hidayet üzerinde görmelerine rağmen hidayete ulaşmamış olabilirler veya cehalet ve noksanlıkları sebebiyle hakikat yoluna

⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-îmân*, 29-31.

⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/165-170.

⁶⁰ Bk. Mâtûrîdî, *Te'vilât*, 1/9-10.

⁶¹ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/260.

⁶² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/166-168.

kattıkları bidatleri doğru yola ait zannedebilirler.⁶³ Bu ihtimallerden dolayı, Müslüman olmalarına rağmen doğru yola irşat edilme ve bu gayretlerinde tevfiik/başarılı kılınmak için dua etmektedirler. Şayet doğru yol üzerinde iseler, o yolda sebat etmeyi veya geçmişte doğru yol üzerinde iseler gelecekte de doğru yolda kalmaya devam etmeyi istemektedirler.⁶⁴ İbn Âşûr'a(1879-1973) göre, Müslümanın hidayet istemesi, eksik olan kısımlarının tamamlanması veya hidayet üzere devam anlamlarına gelmektedir. Burada kastedilen hidayetle kemale ulaşmış derecesi olduğu için, peygamber dışındakiler gerçek anlamda hidayetlerinin eksik kısımlarının tamamlanması ve mevcut kısımlarının da devamı için dua etmelidirler. Peygamber ise, tam hidayete sahip olduğu için, onun bu ayeti okuması Kur'an'dan iktibas içindir. Çünkü onun hidayet talebi gerçek anlamda olmayıp mecâzidir.⁶⁵

Doğru yol olarak çevrilen "sırat" kelimesi ise, üzerinde eğrilik bulunmayan açık yol,⁶⁶ İslam dini,⁶⁷ Kur'an⁶⁸ gibi anlamlarla tefsir edilmektedir. Bu tefsirlere göre Müslümanlar, sınırları Kur'an tarafından tayin edilmiş ve Allah tarafından "İslâm" olarak isimlendirilen açık yola ulaştırılmaları için her gün talepte bulunmaktadır.

Değerlendirme

İman-küfür sınırlarının tayininde dikkat edilmesi gereken ilkeler üzerinde duran Gazzâlî, kendi döneminde Müslüman coğrafyalarda yaşamayan insanların, Peygamberin davetine muhatap olma açısından üç sınıf olduklarını söylemektedir. Peygamberin ismini bile duymayan birinci sınıf Allah katında mazurdur. Peygamberin sıfatları, özellikleri ve ona indirilen mucizeleri kendilerine doğru bir şekilde ulaşan ikinci sınıf, kendilerine komşu olan Müslüman halktan duydukları doğru bilgilere rağmen inkârı tercih ettikleri için kâfir olmuşlardır. Üçüncü sınıf ise, Peygamberi, hakkında anlatılan iftiralarla tanıdıkları için, onu, peygamberlik iddiasında bulunan bir yalancı olarak görmüşlerdir. Gazzâlî'ye göre, üçüncü sınıftaki insanlar da birinci sınıftakiler gibi mazurdurlar.⁶⁹ İçinde bulunduğu şartlar sebebiyle bu meseleler üzerinde itinayla duran Gazzâlî'nin,⁷⁰ peygamber hakkındaki kötü propagandalardan etkilenip gerçek malumatlara ulaşamayan kimselerin tercih ettikleri inkâr yolunu mazur görülebileceğine kani olması, kişilerin hangi gerekçelerle bir görüşe meylettiklerinin bilinmesinin önemine yönelik bir dikkat çekmedir. Bu değerlendirme, kişileri kuşatan psikolojik ve sosyal şartların etkisini göz ardı etmeme hassasiyetinin ulaştırdığı insaflı bir anlayıştan neşet etmektedir. Gazzâlî'nin, çağımıza kıyasla, propaganda çalışmalarının etkisinin çok olmadığı bir zaman diliminde dikkate değer gördüğü yanlış bilginin manipüle etme gücü, günümüzde, sosyal ağlar aracılığıyla hayal edilemez boyutlara ulaşmaktadır.

⁶³ Ebû Muhammed Abdülhak bin Ğâlib İbn Atiyye, *el-Muĥarraru'l-vecîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 1/73-74.

⁶⁴ Ebû'l-fazl Şihâbü'd-dîn es-Seyyid Mahmud el-Âlûsî, *Ruĥu'l-me 'ânî* (Beyrut: İhyâü't-Türâsi'l-Arabiyye, ts.), 1/92-93.

⁶⁵ İbn Aşûr, *et-Taĥrîr ve't-tenvîr*, 1/189-190.

⁶⁶ Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed (Cîze: Müessesetü Kurtubâ, 2000), 1/218.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/121.

⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/172-173.

⁶⁹ Gazzâlî, *Feysâlü't-tefriķa beyne'l-İslâm ve'z-zendeķa*, 39.

⁷⁰ Yılmaz, *Kelam'da Te'vil Sorunu*, 65-66.

Ehline yerinde yapılan te'villerde isabet olacağı gibi hatalar da mümkün olmaktadır. Kendince sahih gördüğü muhtemel anlamlardan birini savunmak yerinde bir davranış olmasına rağmen, kendisinin elediği farklı bir ihtimali doğru kabul edenleri fisk veya küfürle itham etmek, aynı dışlayıcı ifadelerin kendisi için de kullanılmasına imkân tanımaktır. İbn Hazm (ö. 456/1064); İbn Ebî Leylâ (ö. 83/702), Ebu Hanife(ö. 150/767), Şâfiî (ö. 204/820), Sevri(ö. 161/778) gibi âlimlerin ve bu konuda söz söyleme yetkisine sahip olanların, itikat veya ameli konularda hak olduğuna inanarak söylenmiş sözlerden dolayı kimsenin tekfir edilemeyeceğini, bu kimseleri, isabet edince iki, hata ettiğinde bir sevap alacak olan müçtehit mesabesinde gördüklerini aktarmaktadır. Kendisi de konu bağlamında bu âlimlerin görüşünü paylaşmaktadır.⁷¹

Sahabe nesli içinde, hem kendi kalplerindeki imanın hem de muhataplarının kalplerindeki imanın makbuliyeti konusunda nihai bilginin Allah'a ait olduğu esasına itibar düşüncesine sıkça rastlanmaktaydı. Bağdâdî, karşılaştığı beş yüzden fazla sahabenin kalplerindeki imanın nifaka dönmüş olmasından korktuklarını söyleyen İbn Ebî Müleyke'nin (ö.117/735) sözüne yer vererek, imanda istisnanın yaygınlığına işaret etmektedir.⁷² Sahabenin ileri gelenlerinden bazılarının, kalplerindeki imanın makbuliyetinden kuşkulananarak nifak ehli olmalarından korkmaları, imanda şek duymaktan kaynaklanan bir tavırdan öte, imanın geçerliliği hususunda kesin kanaat sahibi olma imkânının yol açtığı bir durum gibi görünmektedir.

Allah tarafından gönderilen dini öğretileri benimseyen insanlar içinde, kimlerin Allah katındaki hakikate uygun bir iman sahip olduğu bilgisi, sınırlı varlık olan insanın imkânlarını aşan bir meseledir. Konu bağlamında ele alınan naslardan da anlaşıldığı üzere, kişi, başkasının imanın gerçek halini bilemeyeceği gibi kendi imanının da Allah katındaki makbuliyetinden emin olamamaktadır. Çünkü hiçbir ihtimali barındırma imkânı olmayan açık inkâr dışında, te'vile açık bir meselede yapılan tercihlerden hangisinin hakikati temsil ettiği kesin olarak bilinemeyecektir.

SONUÇ

Müslüman bir kimsenin, Allah'tan gelen veya Resulüne nispetinde şüphe duymadığı bir konuda, Allah'ı ve Peygamberini yalanlaması, küfrüne sebep olacak davranışlardan kabul edilmektedir. Çünkü bu tutumda, Allah'a ve O'nun bir Elçi ile kendisine bilgi ulaştırdığına iman eden bir kişinin, inancını ortadan kaldıracak bir yola girerek, Allah'tan geldiğine inandığı bir sözün yanlış olduğunu iddia etmesi söz konusudur. Fakat te'vile uygun görüldüğü için farklı şekillerde anlaşılan bir meselede, Allah'tan geldiğine inanılan bir bilginin yanlışlanması söz konusu olmayıp, yapılan tercihle Allah'ın muradını anlamada isabet etme iddiası bulunmaktadır. Naslarda te'vîlin mümkün olduğunu ve kimi yerlerde gerekli olduğunu kabul edenlerin, kendilerinden farklı bir yorumu tercih ederek lafzı bu anlama döndüren/te'vîl eden kimseleri fisk veya küfürle itham etmesi yönetsel bir tutarsızlıktır. İtham ettikleri kimselerden farkları, ihtimaller arasından onların seçtikleri dışında bir ihtimali tercih etmiş olmalarıdır.

Kur'an'ın, iman ehlini küfre ve şirke yaklaştıracak eylemlerden sakındırmak için serdettiği ayetlerin hedefi, bir başkasının imanı ile söylemi arasındaki tutarlılığın,

⁷¹ Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Faşl fi'l-ehvâ ve'l-milel ve'n-nihâl*, thk. Muhammed İbrahim Nasr (Beyrut: Daru'l-Cil, 1996), 3/291-292.

⁷² Bağdâdî, *Uşûlu'd-dîn*, 254.

toplumun diğer fertlerince teftiş edilip tespit edilmesi için olmayıp, kişilerin kendi inançlarında samimi olmalarına ve inançlarının gereğince ameller işlemeye davet amacına matuf görünmektedir. Bu ilkenin gereği olarak Hz. Muhammed, nifak ehlinin tespitine ve onlara kâfir muamelesi yapılmasına müsaade etmeyerek, bu kimseleri iman iddiasında samimi olmaya davet etmek ve inanç-amel tutarsızlığının dünyevi-uhrevi zararlarından sakındırmakla yetindiğini görmekteyiz.

Sahabe döneminde, imanda istisnanın gerekliliğinin gündem olması, kişinin kendi imanının Allah katındaki makbuliyetini bilme imkânına sahip olmadığına dikkat çekme gayretinden ortaya çıkmaktadır. Bu mesele, kişinin kendisini Müslüman görmesi veya kendisine, bulunduğu ortamlarda bir Müslüman olarak muamele edilmesine engel teşkil etmezken, karşısındakinde veya kendisinde makbul bir imanın mevcudiyetinden kesin olarak emin olamayacağını göz önünde bulundurmasını gerektirmektedir. Kelami bir mesele olarak ele alınmadan önceki değeriyle istisna konusu, imanın mevcudiyet bilgisinin Allah'a mahsus ilim kapsamında olduğuna dikkat çekmiş olmaktadır.

Başkalarının kalbinde imanın mevcudiyetinin bilinip bilinemeyeceği meselesi naslar açısından cevabı açık konulardandır. Kalbe ait olan imanın mevcudiyeti, gayb bilgisi kapsamında olması sebebiyle Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği bilgi türündendir. Tekfir düşüncesiyle hareket edip başkalarının kalplerinde gizli olan imanları hakkında karar vermek ise zan ile hareket etmektir. Kişinin, inancından döndüğünü bildiren beyanı veya peygamberliğin reddi gibi açık eylemleri dışında kalpteki imanını kaybettiğine hükmetmek, insani sınırların ötesine geçip İlahi bilgiyi elde etme iddiasında bulunmaktır. Muhatapların söz ve davranışlarının ortaya çıkma sebeplerini dikkate almaksızın klasik kitaplarda yer alan fetvalarla durumlarını değerlendirmeye almak, açık tebliğ ilkelerinden uzaklaşmak olacaktır. Çünkü Peygamberlerin davet yöntemlerinde görüldüğü gibi, muhataplarını küfürle nitelendirmeden önce, benimsedikleri muharref Tanrı tasavvuru düzeltilmekte, ardından bu kimselerden sahih Tanrı tasavvurunu benimsemeleri istenmektedir.

Tarihten günümüze kadar tekfir söylemiyle bilinen yapıların genel olarak kendilerini sefefe nispet etmeleri de, selef tarafından tercih edilen istisna anlayışının gereği olarak iman hakkındaki kesin yargılardan kaçınmalarını ilzam etmektedir. İnanca taalluk eden meselelerde, yapılması gereken gayret aşamalarından sonra bir görüşe meyletmek makul bir tutumken, insanı aşan bir bilgi sahasında bulunan bu konularda, hakikati temsil iddiasıyla kendisi ve başkaları hakkında kesin hüküm vermek ise, akıl ve nassın tayin ettiği sınırlara riayet edilmediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-. *Kitâbü's-şerîa*. thk. Abdullah bin Ömer bin Süleyman ed-Dümeycî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Ahmed Emîn. *Fecru'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 10.Baskı, 1969.
- Akdemir, Furat. "Hariciliğin İman Tanımının Siyasi Ve Sosyal Arka Planı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018), 1096-1106.
- Akdemir, Furat. "İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2020), 1581-1609.
- Âlûsî, Ebû'l-fazl Şihâbü'd-dîn es-Seyyid Mahmud el-. *Ruĥu'l-me 'ânî*. 30 Cilt. Beyrut: İhyâü't-Türâsi'l-Arabiyye, ts.

- Aydinalp, Halil. "Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/ (2014), 5-36.
- Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et- Temîmî. *Uşûlu'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Bâkillânî, Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib el-. *el-İnşâf*. thk. Muhammed Zâhid bin Hasen el-Kevserî. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2.Baskı, 2000.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail el-. *el-Camiu'l-müsnedi's-saħiħi'l-muħtasaru min umûri Rasulillahî ve sunenihî ve eyyâmihî (Saħiħu Buħari)*. thk. Muhammed Zuheyri b. Nasir. 8 Cilt. Riyad: Daru Tavki'n-Necat, 2001.
- Bulut, Halil İbrahim. "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik Ve Günümüze Yansımaları". *Uşul* 11/1 (2009), 41-54.
- Bulut, Zübeyir. "Kelamda " İmanda İstisna " Tartışmaları". *İslamî İlimler Dergisi* 4/1-2 (2009), 199-214.
- Büstî, Ebu'l-Kâsım el-. *el-Baħs an edilleti't-tekfir ve't-tefsîk*. thk. İmam Hanefî Seyyid Abdullah. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2006.
- Celi, Ahmet. *Çağdaş Haricilik Düşüncesi-Tekfir ve Hicret Cemaati Örneği*-. çev. Adnan Demircan. İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.
- Ebu Uzbe, Hasan bin Abdilmuhsin. *Ravdatu'l-behiyye fima beyne'l-Eşâira ve'l-Mâtûridiyye*-. Hindistan: Meclisü Dâirâtî'l-Meârif, 1904.
- Erdoğan, İbrahim Halil. "Geçmişten Günümüze Münâfikların Değişmeyen Karakteri (Kur'ân-ı Kerîm'deki Nitelikler)". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5/16 (2018), 175-204.
- Esen, Muammer. "Tekfir Söyleminin Dinî ve İdeolojik Boyutları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 97-110.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid el-. *Feyşalü't-tefriķa beyne'l-İslâm ve'z-zendeķa*. thk. Hukke Mustafa. Dâru'n-Neşri'l-Meğribiyye, 1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid el-. *ķavâ'idü'l 'aķâid*. thk. Mûsâ Muhammed Ali. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 2.Baskı, 1985.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir. *et-Taħrîr ve't-tenvîr (Taħrîru'l-ma'ne's-sedid ve tenviru'l-aklu'l-cedid min tefsiri'l-kitabi'l-mecid)*. 30 Cilt. Tunus: ed-Daru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak bin Ğâlib. *el-Muħarraru'l-vecîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah bin Muhammed. *Kitâbü'l-îmân*. thk. Muhammed Nâsuriddîn el-Bânî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2.Baskı, 1983.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed. *el-Faşl fi'l-ehvâ ve'l-milel ve'n-nihâl*. thk. Muhammed İbrahim Nasr. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-Cil, 1996.
- İbn Hişâm. *es-Sîratü'n-Nebeviyye*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1990.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl. *Tefsîrü'l-ķur'ani'l-azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed. 15 Cilt. Cîze: Müessesetü Kurtubâ, 2000.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasebullah, HaŖim Muhammed eŖ-Ŗazeli. Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.
- İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin Râgıp el-. *el-Müfredât fi ğaribi'l-Ķur'an*. thk. Muhammed Seyyid Kıylanî. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1961.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Ŗerĥu'l-usûli'l-ĥamse*. thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü'l -Vehbe, 1996.
- Karaaĝaç, Hilmi. "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematigi". *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/ (2013), 163-186.
- Kılavuz, Ahmed Saim. *İman-Küfür Sınırı*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1982.
- Korkmazgöz, Rıza. "Kelâm İlminde Haber-i Vâhidin Bilgi ve Delil Değeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 225-258.
- Kubat, Mehmet. "Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/4 (2006), 115-151.
- Mâtûrîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b.Mahmut el-. *Kitâbu't-tevhîd*. thk. Fethullah Huleyf. İskenderiyye: Dâru'l-Câmiâtî'l-Mısıriyye, ts.
- Mâtûrîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b.Mahmut el-. *Te'vilât-ü ehli's-sünne*. thk. Fâtıma Yusuf el-Haymî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Neseî, Ebü'l-Mu'în Meymun b. Muhammed b. Mekhul en-. *Tabşiratü'l-edille fi uşuli'd-din*. thk. Hüseyin Atay. 2 Cilt. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2004.
- Okur, Kaşif Hamdi. "İslam Hukukunda İrtidat Fiili İçin Öngörülen Asli Yaptırım Üzerine Bazı Düşünceler". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 344-364.
- Râzî, Ebu Abdullah Muhammed Fahreddin er-. *Mefâtiĥu'l-gayb(et-Tefsîru'l-kebîr)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Taberî, Muhammed b. Cerir et-. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Ķur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Daru Hicr, 2001.
- Tabersî, Ebu Alî el-Fazl b. Hasen et-. *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Ķur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 2006.
- Teftezânî, Sadüddîn et-. *Ŗerĥu'l-'akâidi'n-Neseî*. thk. Ahmed Hicâzî. Kahire: Mektebetü'l -Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1988.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî bin Ahmed bin Muhammed el-. *et-Tefsîru'l-besît*. thk. Ahmed bin Sâlih el-Hamâdî. Riyad: Câmiâ Muhammed bin Suûd el-İslâmiyye, 2009.
- Yılmaz, Sabri. *Kelam'da Te'vil Sorunu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud ez-. *el-Keşşâf 'an haĥâiki ğavâmiu't-tenzîl*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1986.
- Zeynü'lâbidîn, Muhammed Surûr. *el-Hukm biĝayri mâ enzelellâh ve ehli'l-ĝulûv*. Lendin: Dâru'l-Câbiye, 4.Baskı., 2010.